

3.

Çağımızda, pek çok düşünür tarafından hemen her alanda bir “ilerleme” olduğundan bahsedilmektedir, yani hangi alan söz konusu olursa olsun o alanda bir birikim olduğundan, bildiklerimizin arttığından, bu nedenle de eskiye oranla geliştiğimizden sözedilmektedir. Ancak, çağımızda hangi alana bakılırsa bakılsın bir “ilerleme”den bahsedilemeyeceğini, hatta geçmişte yaşamış insanlardan daha “geri”de olduğumuzu söyleyen kimi düşünürler de vardır.

İnsanların bilgileri arttıkça, yani bilinmeyenler bilinir kılındıkça, bilinenler alanı genişlemektedir. Böylece, bilgilerin üst üste konması yoluyla tarih biliminde birikimli bir ilerlemeden sözedilir olmuştur. Son dönemlerdeki etkili tartışmalar ya “ilerleme”nin olduğu, ancak ilerlemenin sonu gelmeyecek birikimli bir süreç olmadığı, eksiklikler ortadan kalktığında ilerlemenin duracağı noktasında ya da “ilerlemeden hiç bahsedilmeyeceği, bu kavramın modern döneme özgü bir kavram olduğu, “ilerleme”nin bir “mit”ten başka bir şey olmadığı noktasında olmaktadır. Özellikle tarih alanında “ilerlemeden sözedilenler, görüşlerini tarihin bir amaca doğru gittiğini savunan Hegel ve Marx’a dayandırarak savunmaktayken, diğer görüşü savunanlar, Hegel ve Marx’ın da dahil olduğunu düşündükleri “modern dönem”e, özellikle bu dönemin kilit kavramlarından biri olarak adlandırdıkları ve bir yanılsamadan başka bir şey olmadığını düşündükleri “ilerleme” kavramı üzerinde durarak eleştirilerini yöneltmektedirler.

Hegel tarihteki bu hareketle ya da devinimle ilerleme arasında bağ kurar. Hegel’e göre ilerleme, eksik-olandan daha eksiksiz olana doğrudur. Böylece kendisinin kendisindeki karşıtı olarak eksik-olan, çelişkidir (Hegel, 1995:154). Diğer bir deyişle, Hegel’e göre tarihin devindirici gücü olan tin, karşıtını ortadan kaldırarak amacına doğru ilerler. Hegel’e göre tarihin kendisine doğru ilerlediği birbirine bağlı üç amacı vardır. Tarihin amaçlarından biri, karşıtları aşma sürecinin sonucu olarak mutlaklaşmadır: bütün tikellerin tek bir genel içinde erimesidir. Ancak, Hegel’e göre mutlaklaşma, “kendinin bilincine varma”yla birlikte gitmektedir: “Kendini üretmek, kendini kendine nesne yapmak, kendi üzerine bilmektir tinin işi: böylece o kendi kendisi içindir... (tinin) kendi üzerine bilgisinin aynı zamanda gerçekleşmesini sağlar” (Hegel, 1995:57-58). Hegel’e göre, tarihin bir diğer amacı olan özgürleşme için mutlaklaşma ve kendinin bilincine varma birer araçtır. Tin mutlaklaşmaya çalışıyorsa, özgürlüğü tamlaştırmak, mutlaklaştırmak için mutlaklaşmaya çalışıyordur. Diğer yandan, tin kendini bilmeye çalışıyorsa, özgürlüğüne ulaşmak için kendini bilmeye çalışıyordur (Hegel, 1995:57).

göre tarihteki oluşu yönlendiren diyalektik devinim hem niteliksel hem de niceliksel bir Aslında, Hegel'in de sıklıkla belirttiği gibi, tarihin son amacı özgürleşmedir. Mutlaklaşma ve kendinin bilincine varma özgürlük için birer araçtır. Çünkü, Hegel'e göre, tin mutlaklaşmaya çalışıyorsa, bunu özgürlüğü tamlaştırmak, mutlaklaştırmak için yapıyordur. Bunun yanında, tin özgürlüğüne varmak için kendini bilmeye çalışıyordur. Kendini bilirken tinin bilincine vardığı

şey, hem ne olduğu hem de kendisinde eksik olanın ne olduğudur. Tinin eksiklerini giderme çabası “tarihsel kişilikler” eliyle yürütülür. Bu kişilikler tarihin amacının farkına varmış olanlardır (Hegel, 1995:99). Hegel'e değişim yaratmaktadır. Niteliksel değişim, devinime maruz kalanın niteliklerindeki değişmedir; devinen, yöneldiği şeyi, niteliklerini değiştirmek yoluyla kendisine uygun kılıp kendisi için iş gören bir şey haline getirir. Niceliksel değişim, devinimi gerçekleştiren açısından ortaya çıkan sonuca ilişkindir. Devinen, devinime maruz kalanı kendine katıp kendindeki şeylerden biri yapar ve bu kendine kattığı şey, kendisi için iş gören şeylerden biri olur. Böylece niceliksel bir artma, çoğalma, genişleme olur. Bu iki değişim eşzamanlıdır, iki tür değişim arasındaki ardardalık, yalnızca mantıksal ardardalıktır: devinen yöneldiği şeyi kendisi için kıldığı anda onu kendine katmış olduğundan, kendindeki şeylerden biri de yapmıştır.

Hegel'in “tarihteki ilerleme”den ya da “tinin ilerlemesi”nden sözettiği yerlerde, “ilerleme” tasarımına yalnızca niteliksel bir değişimin değil, niceliksel bir artmanın da eşlik ettiği görülmektedir, yani ilerleme, hem niceliksel hem de niteliksel bir değişimi beraberinde getirmektedir.

“tinin bu ilerlemesi salt bir sayıca çoğalma olarak kavranamaz artık (Hegel, *Tarihte Akıl*, 1995: 28). İlerlemenin bir bilinç eğitimi olması, bunun salt niceliksel bir şey olmadığını gösterir” (Hegel 1995: 152).

Burada çözülmesi gereken sorun, tarihteki devinim ile ilerleme arasında zorunlu bir bağlantının neden kurulduğudur.

Bu soruyu yanıtlayabilmek için ilkin ilerleme kavramı üstünde durmak gerekir. Hegel'e göre “ilerleme eksik olandan daha eksiksiz olana doğrudur. Böylece kendisinin kendisindeki karşıtı olarak eksik olan çelişkidir” (Hegel 1995: 154).

Bu ilerleme kavramıyla oluşu anlamaya çalıştığımızda, ilerlediğini söylediğimiz şeyin tamlaşmaya, tamamlanmaya çalıştığını görürüz. O zaman Hegel'i gözönünde bulundurarak tarihteki ilerlemenin aslında bir genişleme olduğunu söyleyebiliriz. Tarihin devindirici gücü olan tin de kendisine yabancı olanı, karşıtı saydığını ortadan kaldırır ve amacına doğru ilerler.

Tarih Hegel'e göre belirli amaçlara doğru ilerlemektedir. Tarihin

amaçlarından biri, mutlaklaşmadır. Tarih, karşıtlıkların aşılma sürecinden başka bir şey değildir: karşıtlıkların adım adım aşılması, tarihi, karşıtlarını aşan şeyin genelleştiği, mutlaklaştığı bir duruma ulaştırır. Tarihin son amacı, varacağı son nokta, bütün tikellerin tek bir genel içerisinde erimesidir. Tarihin amaçlarından biri bu mutlaklaşma durumudur.

Aslında yukarıda betimlenen devinimin varabileceği son yere kadar götürülürse, her ilerlemenin biçimsel amacı kendiliğinden ortaya çıkar. İlerlemekte olan şey, kendisinin devinimine maruz kalan şeylerin niteliğini kendi istediği biçime dönüştürüp bu şeyleri kendine kata kata ilerlerse, bütün her şeyi *kendinde ve kendisi-için* kılacağı bir yere varır: yani, mutlaklaşır. Bu, tarihin amaçlarından biridir.

Burada tarihe ilişkin bir tasarım ortaya çıkmaktadır, aslında tarih bir çatışmalar, savaşlar, yengiler, yenilgiler alanıdır. Birbiriyle çatışmakta, savaşmakta olanlarsa, -bunları dile döktüğümüzde, dile getirip kavramlaştırdığımızda- karşıtlardır: savaşan iki taraftan biri, diğeri-olmayandır. Bu açıdan bakınca da tarih, karşıtlıkların aşılması sürecinden başka bir şey değildir: karşıtlıkların adım adım aşılması, tarihi, karşıtlarını aşan şeyin genelleştiği, mutlaklaştığı bir duruma ulaştırır. Hegel bu çatışmayı ve karşıtlıkların aşılmasını şöyle betimler. “...genel olan, özel ve belirli olan şeyin ve onun olumsuzlanmasının sonucudur... ikiye bölünüp birbiriyle savaşan özel ilgililerdir, bunlardan bir taraf yenilmeye yargılıdır. Ama işte savaştan, özelin yenilgisinden genel doğar.” (Hegel 1995: 105).

Burada betimlenen, tarihe egemen olan, tarihin gidişini ve yönünü belirleyen diyalektik devinimdir: iki özelin çatışmasını biri kazanır ve bir önceki duruma göre daha genel olan (ya da, daha geneli kapsayan) bir duruma ulaşılır.

Tarihteki diyalektik devinim -bir özelin diğer özelle savaşmasında birinin kazanıp genelleşmesi ve sonra diğer özelle savaşa girmesi ve sonra yine birinin yenip genelleşmesi... - belirli bir özelle yabancı olan ya da belirli bir özelin karşıtı sayabileceği hiçbir varlık kalmayınca kadar sürer. Bu, tarihin son noktasıdır: bütün tikellerin tek bir genel içerisinde erimesi.

Tarihin son amacı, varacağı son nokta burası gibi görünmektedir. Çünkü “tarih” demek, diyalektik devinimle yürüyen bir süreç demektir: bu süreç son bulacağı bir yere varırsa -yani, hiçbir karşıtlık kalmazsa- tarih de tamamlanmış demektir.

Tarihin amacı bu mutlaklaşma durumu gibi görünse de, “mutlaklaşma” tek başına bir şey ifade etmez: Bu mutlaklaşmanın sağlayacağı şey nedir ve Hegel tarafından tarihin amacı olarak görülen başka neler vardır?

Burada unutulmaması gereken bir nokta vardır. Tarih, kendi başına oluşan bir süreç değildir; bir bilincin malı, onun ürettiği bir süreçtir. Bu bilinci Hegel “tin” diye adlandırır. “Tarih” dediğimiz süreç, kendini göstermekte,

kendini gerçekleştirmekte olan tinin ardarda dizilmiş aşamalarından başka bir şey değildir. Bu tinin “ereği bilinmektir; yalnızca kendinde ve kendisi için neyse onu bilmektir...” (Hegel 1995: 63). Kendini bilebilmesi, kendisinin bilincine varabilmesiyle, kendisini gerçek kılabilmesiyle olanaklıdır. Ancak kendisini gerçek kılmakla, yani bir dolayımından geçmekle, dolaysızlığını aşmakla, kendini kendisi-için bir nesne yapar: tinin kendisi kendisi-olmayanı, karşıtı saydığına kendisine dönüştürür ve kendisi dışına çıkmış kendisi üzerine düşünerek kendisinin bilincine varır:

Mutlaklaşma süreci ile kendinin bilincine varma süreci birlikte gitmektedir. Çünkü tin kendinin bilincine varırken, yani kendisi için karşıtı saydıklarını birer bilgi nesnesi kılmak için kendine dönüştürürken adım adım genişler.

“kendini üretmek, kendini kendine nesne yapmak, kendi üstüne bilmektir tinin işi: böylece o kendi kendisi içindir... tinin kendi üstüne bilgisinin aynı zamanda gerçekleşmesini sağlar” (Hegel 1995: 57-58).

Tarihin, amaçlarından olan ve tarihin bu amaçlara doğru ilerlediği mutlaklaşma ve kendinin bilincine varma başka bir amacın hizmetindedir: bu amaç, özgürlüktür, “... tinin başka bütün özelliklerinin özgürlükten ileri geldiğini, ...hepsinin özgürlük ardında olup onu meydana getirdiğini öğretir felsefe” (Hegel 1995: 57).

Tarihteki her ilerleme, yani her tek diyalektik devinim aynı anda mutlaklaşmaya, kendi bilincine varmaya ve özgürlüğe yaklaşıyor.

Eğer amaç, tinin kendisinin bilincine varması ya da dünyayı kendine uydurması ise, bunların ikisi de aynı kapıya varır: tinin nesnelere kendisine kattığı (mutlaklaştığı) ya da tersine kavramını kendisinden meydana getirdiği, onları nesnelleştirip kendisini var kıldığı söylenebilir. Tin nesnelere kendisinin bilincindedir, bundan da mutludur, çünkü nerede nesnelere içteki çağrıya karşılık veriyorsa, orada özgürlük vardır, eğer böylece amacım belirlemişse, tinin ilerlemesi de daha yakın belirlenimini kazanır, yani bu ilerleme salt bir sayıca çoğalma olarak kavranamaz artık” (Hegel 1995: 75).

Aslında Hegel’in de sıklıkla belirttiği gibi, tarihin gerçek ve son amacı özgürleşmedir. Mutlaklaşma ve kendinin bilincine varma özgürlük için birer araçtır. Çünkü tin mutlaklaşmaya çalışıyorsa, özgürlüğü tamlaştırmak, mutlaklaştırmak için yapıyordur. “Özgürlük”, tinin başka hiçbir şey tarafından belirlenmemesi, kendisi tarafından ve kendi amacına göre belirlenmesidir. Bunun yanında tin kendini bilmeye çalışıyorsa, özgürlüğüne ulaşmak için kendini bilmeye çalışıyordur. Kendini bilirken bilincine vardığı şey yalnızca ne olduğu değil, aynı zamanda kendisinde eksik olanın ne olduğudur da. Tinin eksiklerini giderme çabası, “tarihsel kişilikler” eliyle yürütülür. Bunlar, dünyanın eksiklerinin ve tarihin amacının farkına varmış olanlardır (Hegel 1995: 99).

Tarihin amacı budur. Bu, bir başka açıdan dile getirilirse, şu demeye de

gelir: tarih, özgürlük için gerçekleştirilen ilk devinimle başlar ve özgürlüğü gerçekleştirmeye yönelik her devinim tarihi oluşturur. Tarih, tinin kendinde olanak olarak taşıdığı özgürlüğü gerçekleştirme sürecinden başka bir şey değildir.

Böylece tarihi oluşturan, tarihin malı olan her devinimin aynı anda yöneldiği ve aynı anda bir parça daha gerçek kıldığı üç şey vardır: mutlaklık, kendinin-bilinci ve özgürlük. Tarihteki her ilerleme, yani her tek diyalektik devinim, aynı anda bu üçüne birden yaklaşmayı sağlar: kendisi-olmayanı, kendisinin karşıtı saydığını kendisine dönüştüren bu devinim a) mutlaklığa bir adım daha yaklaştırır; b) yabancıda kendini nesnelleştirdiği ve nesnelleştirmekle kendini tanıma olanağı bulduğu (tanıdığı) için her olanağıyla (tamlığı içerisinde) kendini bilmeye bir adım daha yaklaştırır; c) tane yabancı olanı kendisine dönüştürmekle, amacına ulaşmada kendisine engel olanı, kendisinin karşısında bir direnç noktası oluşturanı ortadan kaldırır ve mutlak özgürlüğe bir adım daha yaklaştırır;

“Eğer amaç, tinin kendisinin-bilincine varması [kendini bilmesi] ya da dünyayı kendine uydurması [özgürlüğüne ulaşması] ise (bunların ikisi de aynı kapıya varır: tinin nesnelere kendisine kattığı [mutlaklığa eriştiği]ya da tersine kavramını kendisinden meydana getirdiği, onları nesnelleştirip kendisini var kıldığı söylenebilir. Tin nesnelere kendisinin-bilincindedir, bundan da mutludur, çünkü nerede nesnelere içindeki çağrıya karşılık veriyorsa, orada özgürlük vardır), eğer böylece amacını belirlemişse, tinin ilerlemesi de daha yakın belirlenimini kazanır, yani bu ilerleme salt bir sayıca çoğalma olarak kavranamaz artık (Hegel 1995: 75).

Yine de Hegel’in sık sık belirttiği gibi, tarihin gerçek amacı, son amacı, özgürleşmedir: mutlaklaşma ve kendinin bilincine varma, özgürlüğe göre, özgürlük için, birer araçtır. Tin mutlaklaşmaya çalışıyorsa, özgürlüğü tamlaştırmak, mutlaklaştırmak için mutlaklaşmaya çalışıyordur. “Özgürlük”, tinin başka hiçbir şey tarafından belirlenmemesi, yalnız kendi kendisi tarafından ve kendi amacına göre belirlenmesidir: bunun olabilmesi için, tini yolundan saptıracak hiçbir gücün, direnç gösterecek hiçbir şeyin olmaması, her şeyin bu amaca hizmet edecek biçimde düzenlenmesi gerekir, yani, tinin hem şeylerin hem de bilinçlerin hepsini kendine dönüştürmesi gerekir: ancak bu yolla hiçbir karşıtın kalmadığı mutlak uyum, mutlak özgürlük durumuna ulaşılır.

“[Büyük adamların] içinde gelişen tin, dünyaya geldiğinde dünyayı aşmaya karardır, kendisiyle ilgili bilinci artık hoşnutsuzluk içindedir, ama bu hoşnutsuzlukla istediği şeyi henüz bulmuş sayılmaz -istediği henüz olumlu olarak var değildir- bu yüzden olumsuz yanı oluşturur. İnsanlara isteklerinin ne olduğunu ilkin bildirenler, dünya tarihindeki büyük adamlardır” (Hegel 1995: 99).

Buradaki sorun şudur: tarihin, ya da, tarih içerisinde kendini açan tinin devinimlerinin amaçları olduğu söylenmektedir; bu amaçlar biçimsel olarak (yani, mutlaklaşmayı, kendinin bilincine varmayı, kendi kendini belirlemeyi

isteme olarak) değil de içeriksel olarak (bunların neliği belirtilerek) belirlenebilmekte midir? Daha açık olarak dile getirilmesi gerekirse: tin kendini gerçek kıldıkça, şeyleri ve bilinçleri kendine dönüştürdükçe özgürlük geliyorsa, şeyler ve bilinçler nasıl biçimlenirse tin mutlak özgürlüğe ulaşır? Bu sorulara Hegel bir yanıt vermekte midir?

Hegel'e göre tarihin ya da tarih içinde kendini açan tinin devinimlerinin amaçları, mutlaklaşma, kendinin bilincine varma ve özgürleşme idi. Bu amaçlar biçimsel olarak belirlenmiştir diyebiliriz. Bu amaçlar gerçekleştiğinde tarihin sonunun geldiğini, tarihin bittiği anın geldiğini söyleyebiliriz. Ancak Hegel'in tarihin kendilerine doğru ilerlediği amaçları biçimsel olarak belirlediği, tarihin sonunda ulaşılacak sistemin ne olacağıyla ilgili içerikli bir belirlemede bulunmadığı görülmektedir. Başka bir deyişle, Hegel'e dayanarak tarihin sonu fikrinden bahsedilebilir, ama bu sonun ne olduğu ya da tarihin sonu geldiğinde dünyanın nasıl olacağıyla ilgili herhangi bir belirlemeye, içerikli bir ifadeye rastlayamayız.

“[tinin] kendi oluşumu ona malzeme olmakta, bu malzeme üzerindeki çalışması da onu yeni tinsel oluşumlara yükseltmektedir. Böylece tin bütün güçlerini bütün yanlarıyla bildirmektedir bize. Güçlerinin neler olduğunu oluşturup ürettiklerinin çeşitliliğinden öğreniyoruz” (Hegel 1995: 38-39).

Oluşturup ürettiklerinin çeşitliliği üzerine düşünen tin böylece

“özü gereği olduğu şey üzerine, kendi doğası üzerine belirli bir tasarım edinir... Böylece tin, kendi içeriğine erer: kendi içeriğini önceden hazır bulmaz, fakat kendini kendi için nesne, içerik yapar” (Hegel 1995: 56).

Tinin içeriğinin ne olduğu, gerçekleştirdiği olanaklar dışında bilinemediği gibi bundan sonra hangi olanakları gerçekleştireceği de bilinemez: “Dünyanın ne olacağı bilinmiyor, insanın ereği ona biçim vermektedir.